

Н. ГРЕЧЕНЮК (Хуст)

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ
УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ І ЗАКАРПАТТЯ В
МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919-1938)**

В 20-30-х роках між Східною Галичиною і Закарпаттям встановилися досить тісні стосунки. Необхідно відзначити, що особливо цьому сприяв митрополит Андрей Шептицький, який постійно акцентував увагу на тому, що галичани і закарпатці - кровні брати, діти єдиної матері - України. У 1922 р. Шептицький здійснив поїздку до США і в Нью-Йорку зустрівся з представником Підкарпатської Русі за океаном о.Костянтином Рожковичем. Останній, будучи духовним управителем організації "Соединение", закликав до єдності закарпатців і галичан, бо, на його думку, "се родні браття, один народ, одна церков, одна мова, одна пісня і однакова доля" [110, 1922, 12 лист.]. Андрей Шептицький "воззывал всех русинов до едности, и тогда ми будем свободны, бо на свете є справедливость, яка мусить бити вимерена каждому народови..." [110, 1922, 12 лист.]. Так передавала газета "Свобода" слова митрополита. Додамо тільки, що вони не втратили своєї актуальності й по сьогодні.

Саме "Свобода", яку очолював і визначав її ідейний зміст Августин Волошин, зробила найбільший внесок у висвітлення діяльності галицького митрополита. На її шпальтах ми знаходимо цілий ряд матеріалів з цього приводу. Так, 15 грудня 1927 р. у Львові проходила міжнародна конференція греко-католицького єпископату. Учасників її привітав і дав згоду взяти участь в ній митрополит Андрей [110, 1927, 18 груд.]. Коли аналогічна конференція проходила в Римі, то для участі в ній запросили Шептицького. Один з квітневих номерів газети, перераховуючи видатних місіонерів Галичини, називав серед них і Шептицького. На думку редакції, він "вздовж і впоперек переїхав цілу Галичину, проповідуючи слово Боже..." [110, 1927, 20 квіт.]. "Свобода" в цілому ряді статей писала про велику і ширю любов галичан до свого митрополита. Коли в Галичині святкували 30-ті роковини його діяльності, галичани вирішили "поставити у Львові шпиталь" на його честь. Газета писала, що для такої великої душі, такого пастиря по серцю Ісуса найдостойніший дарунок ювілейний, дійсно шпиталь" [110, 1927, 20 квіт.].

Андрей Шептицький уважно стежив за становищем на Закарпатті. Для устійнення контактів він постійно мав у нашому краї своїх представників. Так, довіреною особою Шептицького на Закарпатті був єпископ Д.Нярадї. Нещодавно науковий співробітник Центрального Державного Історичного Архіву України у Львові Оксана Гайова опублікувала цікаві архівні документи, які доводять, що, по-перше, це питання піднімалося ще на початку 20-х років, а по-друге, в курсі всіх справ був Галицький Митрополит Андрей Шептицький, який перебував з Д.Нярадї у приятельських відносинах.

Представник ЗУНР в Югославії Григорій Микитей 1 квітня 1920 р. писав у листі до Митрополита Андрея Шептицького: "До мене звернулися деякі наші політики, які стоять в контактї з Чехами з прошенням, щоби я переконав єпископа о. Нярадї, щоби він перенїсся з Югославії на Прикарпатську (мається на увазі Закарпаття - Авт.) Україну до Ужгороду. Тї одиниці пробували найперше форсувати на це місце о. Жука..., але тамошні люди заявили, що бажають "свого". Тодї, між іншим, д-р. Цегельський перед своїм від'їздом у Америку запропонував єпископа о. Нярадї. Покликанї чинники були дуже вдоволенї з пропозиції, і д-р. Жаткович і прочї члени Директорії просили, щоби знестися з о. Єпископом Нярадї.

Тоді д-р. Цегельський звернувся до мене, а для того, що я, як представник, пробуваю в Білгороді та стою в тіснім контакті з єпископом о. Няраді.

На мене вложено задачу переконати єпископа о. Няраді, що його шкода на теперішнім пості, де управляє заледве 15.000, наколи прибувши в Ужгород, буде мати широке поле до праці, зваживши, що буде мати до діла з 300.000 нашого населення. Дальше мені заявили, що він мав би евентуально увійти в склад Директорії. Я мав його наклонити, коли б він згодився переїхати на Закарпаття, щоби він вибрався зараз під покришкою духовних справ до Праги та зложив візиту Масарикови, Гузарови, а відтак поїхав на Закарпаття. Прийняттям його має зайнятися в Празі д-р. Смаль-Стоцький, а в Ужгороді – радник Нечас...” [27, С. 702-704].

Про близькість стосунків між Андреем Шептицьким та Д.Няраді свідчить лист Митрополита до Крижевицького єпископа від 27 травня 1936 р. А.Шептицький, описавши засилля комуністичного руху в Галичині, завершує листа словами: “Чи можемо очікувати Вашу Ексцеленцію в Підлютім. Дуже сердечно запрошую. Прошу прийняти вискази моєї сердечної приязні” [27, С. 865-866].

Щодо призначення Д.Няраді апостольським адміністратором краю, то даний акт Ватикану розцінювався тільки як тимчасовий, “в очікуванні створення власної закарпатської митрополії”.

Встановилися тісні контакти між А.Волошином і А.Шептицьким, двома відомими релігійними діячами того часу. А.Штефан писав, що А.Волошин ще до початку першої світової війни тричі побував у Львові і мав розмови з Шептицьким. Коли в жовтні 1938 р. Закарпаття вибороло автономію, галицький митрополит відбув богослужіння у Храмі Святого Юра з приводу створення Підкарпатської держави і уряду. 30 листопада 1938 р. Волошин одержав листа від митрополита Андрея. Шептицький писав: “Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливішим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народіві потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народіві, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зі страхом Господнім і втримуючи нераз віддих, слідим за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими ми з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання.

Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні молитви мої за Вашу Ексцеленцію і за підданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповнює Вас божою премудрістю з небес, щоб Ви змогли повірений Вам нарід допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту” [105, 1938, 30 лист.].

Після звернення А.Шептицького до всього цивілізованого світу з протестом проти переслідувань поляками українців у Галичині, патріотичні сили краю провели ряд акцій підтримки. На сторінках урядової газети “Нова свобода” з’являються десятки статей про важке, безправне становище українського населення Галичини. В одній із них говорилося, що “...поляки нечуваним способом нищать у своїй державі все, що українське. Нищать стрілецькі могили, розв’язують українські товариства, унеможливають удержання шкіл, насильством і обманом перетягують несвідомих селян на латинський обряд, щоб таким чином скорше їх опольщити, а в останньому часі взялися до радикального нищення православних церков...” [105, 1938, 9 жов.].

Учасники Маніфестаційних зборів 16 жовтня 1938 р. у Великому Бичкові прийняли резолюцію, в якій підтримали визвольну боротьбу українців Галичини: “Українці Закарпаття шлють гарячий привіт прикарпатським братам, що провадять

героїчну боротьбу з наїздниками-окупантами. Дякуємо їм за їх гарячу прихильність до наших змагань, за їх оборону наших прав. Віримо, що недалеко та хвилина, коли весь Український Народ від Попраду аж до Кавказу, буде сам господарем на своїй землі, бо тільки в своїй хаті своя правда і сила і воля” [105, 1938, 18 жов.].

Не припинялися контакти між цими двома великими мужами України і тоді, коли А.Волошин проживав у Празі. 28 липня 1941 р. А. Волошин в листі до Андрея Шептицького висловив свої міркування щодо створення Українського Патріархату:

“Ваша Ексцеленціє, Милостивий Отче Митрополите! Передовсім сердечно вітаю Вашу Ексцеленцію з нагоди ювілею 40-літньої архієрейської служби, а особливо, що добрий Ісус допоміг Вам перейти найгіршу неволю наших часів і визволив Вас з большевизму для дальшої праці душевного відродження нашого народу.

При цій нагоді дозвольте мені піддати одну скромненьку думку.

Для здійснення загального бажання релігійного об’єднання нашого народу, чи не могли б Ви, Милостивий Отче Митрополите, з дозволом св. Отця, звернутися до компетентних репрезентарів української автокефальної церкви з пропозицією, приступлення їх до католицької церкви, так, щоб повстав наш український патріархат.

Українсько-католицький патріархат міг би заспокоїти всі серйозні домагання автокефалістів, а свята єдність з католицькою церквою додала б нашому народові таку моральну силу і підпору, яка принесла б нам найкращі вигляди культурного розвитку і забезпечила б нашу самостійність.

Працю церкви міг би значно підперти, крім інших інституцій, передовсім українсько-католицький університет, який мав би повстати у Львові, евентуально під веденням оо. Василіян.

Молю Бога, щоб Вам дарував много сили і здоровля для здійснення Ваших ідей” [8, ф. 201, оп. 1 т, спр. 221, арк. 90].

11 грудня 1942 р. А. Волошин, проживаючи в Празі (Под Ліпками, 12) надіслав Андрею Шептицькому наступне привітання:

“Ваша Емінієнціє, Високопреосвященний Отче Митрополите!

З нагоди дня св. апостола Андрея прошу прийняти і від мене вирази глибокого поклону, теплого поздоровлення і щирого побажання всього найкращого.

Молю Бога, щоб дарував Вам много ласки, тілесної і душевної сили, дочекатися щасливого вирішення справ нашого народу, особливо же повної свободи для праці нашої Церкви між нашим добрим, але духовно занедбаним народом України.

Вірую, що Ваша благословляюча рука ще виправить туди много здібних працівників на славу Божу, для ширення правдивої цивілізації, що й буде підвалиною щасливішої будучности нашого народу.

Цілую руки і вручаюся св. молитвам.

Ваш покірний син в Христі Августин Волошин” [8, ф. 201, оп. 1 т, спр. 221, арк. 91]. Наводячи ці документи, ми свідомо відійшли від хронологічних меж нашого дослідження. Окремі сучасні дослідники безпідставно твердять, що між А.Волошином і А.Шептицьким майже не було контактів після падіння Карпато-Української держави. Як видно із вищенаведених документів, таке твердження не витримує жодної критики.

Діяльність Андрея Шептицького високо оцінювали директор греко-католицької дівочої учительської семінарії в Ужгороді о.В.Лар, єпископи В.Такач і П.Гебей. Василь Такач вважав, що єдиний рятунок Мукачівської єпархії – це Львів, Митрополит Шептицький”. Митрополит А.Шептицький був добре обізнаний із релігійною ситуацією в Закарпатті. “Розмовляючи з Митрополитом, - пригадував о.В.Лар, - я переконався, що він ліпше знає і нашу Мукачівську єпархію, як ми самі. Митрополит з любов’ю говорив про наш нарід, про його глибоку релігійність, чесноту та природню інтелігенцію... Митрополит Андрей сказав, що у своїх молитвах усе згадує

Закарпатську Україну. Знав про закарпатські відносини як політичні, так і культурні". Єпископ П.Гебей писав, що він разом з А.Волошином відвідав Львів, а коли вернувся, то із задоволенням оповідав, "що дуже вплинуло на нього це, коли у Львові почув, що вірні Мукачівської єпархії також українці, - що ми один народ з однією мовою, обрядом і вірою" [128, С. 98].

Сучасний історик церкви о.Атанасій Пекар із Риму відзначав: "... Як би то поживати церковнорелігійне життя в Мукачівській єпархії та спинити наступ московського православ'я в тому часі Слуга Божий, на просьбу єпископа Гебея, вислав до Ужгорода сестер Василянок для ведення бурси для дівчат". У своєму проповідному листі до Мукачівського владика він писав: "Посилаю Вам найкращі організаційні сили, які маю тут в Галичині, щоб тільки Вам допомогти!". У 1928 р. А.Шептицький побував на Закарпатті на Чернечій горі біля Мукачева і виголосив проповідь на тему: "Стійте у вірі!". Натовп прочан із захопленням слухав палкі слова митрополита. Всі тішились, що могли почути голос "нашого Мойсея!" [128, С. 99]. Таким було ставлення найкращих представників закарпато-української інтелігенції та простих вірників до Митрополита Андрея Шептицького.

Досить тісними були зв'язки Закарпатської "Просвіти", яка виникла в травні 1920 р., з львівською. Відзначимо, що початок їм заклав ще у 1897 р. о. О.Штефан, який 18 серпня в Скотарському провів установчі збори "Греко-католицької читальні". Львівська "Просвіта" на прохання О.Штефана надсилала у Скотарське свої видання, художню літературу, обмінювалася інформацією про діяльність просвітницьких організацій на території Східної Галичини [290, С. 39]. Перше привітання з нагоди утворення читальні в Скотарському теж надійшло зі Львова:

"Ваша Честносте!

В прилозі высылаємо дарови книжки для Вашої читальні та просимо передати їх ласкаво де належить. Заразом дякуємо Вам сердечно за Ваши шири труди коло просвіты та добра нашого народу! Честь Вам! Дай Господи Вам ще много літ прожити та дальше трудитись на поли просвітно-економічном. Заохочуйте всіх, де только чуєте гомон рускої пісні та руского слова, вступати в члени так гарного та поважного руского товариства, яким є Товариство "Просвіта"! Засилаючи Вам сердечне поздоровлення, остаєм з глибоким поважанем.

Поклон та поздоровлення Угорським Русинам!" [290, С. 39].

Незабаром після організації читальні, до Скотарського разом з Г.Стрипським приїжджав І.Франко, щоб особисто познайомитися з тим "угро-руським" священником, який відважився сконтактуватися з львівською "Просвітою" і відкрити першу просвітянську народну читальню в тодішній Угорській Русі [216, С. 46]. До речі, саме Г.Стрипський відіграв значну роль у прискоренні процесу виникнення Закарпатської "Просвіти" в 1920 р. Маючи величезний досвід у справі заснування читалень "Просвіти" (Г.Стрипський спричинився до організації понад 120 читалень у Галичині), він у 1920-1925 рр. виконував обов'язки секретаря крайової "Просвіти". Поряд з Г.Стрипським великий внесок у розвиток "Просвіти" на Закарпатті зробили В.Бірчак, В.Пачовський, М.Садовський, О.Загаров, М.Творидло, К.Заклинський, О.Приходько, М.Аркас та багато інших.

Продовжували надходити українські книги та журнали, видані у Львові. В.Гаджега та В.Желтвай від імені крайової "Просвіти" дякували львів'янам "за Вашу ласкаву уважність, яку Ви оказали голові нашого Товариства пану др. Юлію Брацайкови під час его побуту у Львові" [290, С. 41]. Ревізійний Союз Українських кооперативів (РСУК) звернувся 15 липня 1929 р. до просвітніх товариств Східної Галичини у справі фінансової допомоги українським установам і товариствам "Народного Дому" і "Просвіти" в Ужгороді: "Маючи на увазі, що Львівські центральні

передали вже перед роком "Народному Домови" в Ужгороді 100 000 корон чеських, цим разом дальшу і негайну, але вже остаточну допомогу зложать йому повітові та сільські кооперативи інші товариства та окремі одиниці в цілім краю, візвані "Ревізійним Союзом" до складок на цю ціль" [290, С. 42]. Йшлося про 12 000 злотих для Ужгорода. Коли 17 жовтня 1937 р. в Ужгороді проходив Всепросвітянський з'їзд Закарпаття, то в ньому взяли участь і представники Львівського товариства "Просвіта" на чолі з Бриком [363, С. 42].

Для налагодження культурних контактів з Галичиною Львів відвідав А.Штефан. Там він зустрівся у Національному музеї з професором Іларіоном Свенціцьким, редактором місячника "Світ Дитини" М.Тараньком, директором академічної гімназії Ільком Кокорудзою, професором В. Кучером, членом директорії УНР Андрієм Макаренком та директором Рогатинської гімназії Михайлом Галушинським. "У львівських книгарнях, головно в книгарні "Просвіти", - пригадував А.Штефан, - я накупив був 8 скринь книжок, понад 8 метричних сотнарів, головно підручників і красну літературу" [92, С. 279]. Великий вплив на А.Штефана зробив І.Свенціцький, захищаючи синьо-жовтий прапор: "Всюди по Карпатській Україні і Пряшівщині, в Ужгороді, в Ясіні, в Хусті і в Пряшеві та в наших епархіях наші барви були синьо-жовті. Навіть такий русофіл, як Адольф Добрянський бажав, щоб його труна (домовина) була покрита синьо-жовтим прапором" [92, С. 279-281]. Познайомився А.Штефан також з В.Гнатюком.

5 жовтня 1928 р. керівники львівської "Просвіти" писали до своїх братів у Закарпатті: "Радіємо Вашими досягненнями на народній ниві. Здвигнення Українського народного Дому - це тривала і наглядна маніфестація великого і життєвого змагання наших братів в столиці Закарпатської України та гідного виконання народного обов'язку.

Нехай же ті частинні досягнення стануть зародком з'єдинення всіх нас в одну спільну і вільну українську родину та дадуть змогу прилучитися до сім'ї великих культурних народів.

Вашими змаганнями дали Ви доказ, чого можна осягнути навіть при тяжких умовах, коли народні працівники йдуть правдивою народною дорогою.

Нехай же зоря нового кращого життя показує вам нові шляхи. А їх можна створити лише при інтенсивній народній роботі та при спільній і планомірній діяльності всюди, де лише проживає український нарід.

Величному Зібранні передаємо найщиріші бажання якнайкращих успіхів в його так поважній праці в користь українського народу. Ідіть наміченим шляхом, промощуйте дорогу у світі та правді, захоплюйте своєю роботою всіх і прямуйте твердим та рішучим кроком до кращого Завтра.

Розвивайте і кріпите Ваші сили на славу Батьківщини.

Слава "Просвіти" в Ужгороді!

Слава всім освітнім робітникам Закарпатської України!

Від глибини серця нашого вітаємо Ваше велике Свято!" [290, С. 41].

Галичани в значній мірі спричинилися до започаткування в 20-х роках пластового руху на Закарпатті. Йдеться перш за все про Андрія Дідика, Остапа Вахнянина та Леоніда Бачинського. Професор А.Дідик, що народився в с. Перерові поблизу Коломиї, заклав перший пластовий відділ українського "Пласту" в Берегові. О.Вахнянин народився 25 березня 1890 р. в Стрию. Колишній січовий стрілець, після закінчення національно-визвольних змагань 1918-1920-х років, оселився в Ужгороді, де працював професором державної гімназії, викладаючи українську та німецьку мови. 7 лютого 1923 р. створив пластунську організацію в Ужгороді. Організатором пластового життя

на Закарпатті був Леонід Бачинський, більш відомий як “Примружене Око” [74, С. 137-138].

Серед керівників пластового руху на Закарпатті великою популярністю користувався уродженець с. Залаква в Галичині Андрій Алиськевич. Закінчивши гімназію в Золочеві, університети у Відні та Львові, він довгий час викладав у Львові, Бродах, Перемишлі і Дрогобичі. Після закінчення Першої світової війни опинився в Закарпатті, де працював директором гімназії в Берегові, а згодом Ужгороді. Протягом тривалого часу був членом Головної Управи Скаутів Підкарпатської Русі, головою Крайової Пластової Старшини. В 1925 р. А.Алиськевича було нагороджено срібним пластовим хрестом, а в 1927 р. йому присудили почесний титул “Добродія Пласту” з правом ношення срібних відзнак [74, С. 141-142]. Особливої уваги заслуговує уродженець Галичини, відомий письменник і літературний критик Володимир Бірчак – член редколегії “Пластуна” та популярної книжечки “Наші пластові табори” (1929) [74, С. 144-145].

Галичани багато робили для популяризації Закарпаття та його історії. На початку 1939 р. у Львові вийшла друком перша наукова праця “Карпатська Україна: географія – історія – культура”, що складалася з дванадцяти розділів, авторами яких були відомі вчені європейських університетів В.Кубійович, П.Біланюк, С.Пастернак, І.Федів, Я.Пастернак, М.Андрусак, В.Сімович, Є.Пеленський, В.Витвицький, І.Гургуля [196, С. 58-59]. “Зібрати за межами Закарпаття протягом трьох місяців (з листопада 1938 по лютий 1939) такий багатий і різноманітний, свіжий, високої достовірності фактичний матеріал, опрацювати його на належному науковому рівні справа не з легких. Сума статей, розміщених у колективній монографії, рисує дуже конкретну, досить повну, а найголовніше – об’єктивну картину про державу, яка на зламі 1938-1939 років народжувалася в серці Європи”, - відзначив сучасний дослідник П.Чучка [196, С. 59].

У міжвоєнний період на Закарпатті опинилося чимало галицьких письменників та літературознавців, які в значній мірі спричинилися до становлення сучасної закарпато-української літератури. Уродженець с. Любинці що на Львівщині, Володимир Бірчак у 1920-1939 рр. працював урядовцем Шкільного відділу Земського уряду в Ужгороді, а згодом учителем Ужгородської гімназії. Брав активну участь у “Просвіті”, редагував часописи “Народ” та “Українське слово”. Під час перебування на Закарпатті написав цілий ряд художніх та літературознавчих творів, зокрема, “Літературні стремління Підкарпатської Русі” (1921), “Руська читанка: Для 1-го класу гімназій і горожанських шкіл” (1922), “Василько Ростиславич: Історична повість з XI віку: В 2-х тт.” (1923), “Руська читанка для III класу гімназійної і горожанських шкіл” (1923), “Руська читанка для IV класу гімназійної і горожанських шкіл: Взори поезії і прози” (1924), “Проти закону: Повість на тлі подій 12 віку” (1936), “Літературні стремління Підкарпатської Русі. 2-е видання” (1937), “Золота скрипка” (1937), “Чорна ідилія “Молодої Музи”: Новели” (1937), “На нових землях: Повість” (1938) і славнозвісну працю “Карпатська Україна: Спомини й переживання” (1939) [392, С. 57-61]. Даючи оцінку стану літератури на Закарпатті, В.Гренджа-Донський у 1935 р. писав: “На першому місці заступлена в закарпатській літературі лірика, епіка й почасти балади. Взагалі поезія має своїх репрезентантів. Слабше стоїть оповідання, а ще слабше повісті, не вчисляючи сюди знаменитого повістяра-емігранта д-ра Володимира Бірчака” [208, С. 216].

У 20-х роках на Закарпатті жив і творив відомий галицький письменник Василь Пачовський (1878-1942). Уродженець с. Жуличі на Львівщині, В.Пачовський навесні 1920 р. приїхав до Ужгорода, де разом з В.Бірчаком редагував часопис “Народ”. В значній мірі спричинився до налагодження просвітнянської та культурно-освітньої роботи на Закарпатті. Протягом десяти років перебував на посаді вчителя гімназії в

Ужгороді, а потім у Берегові. Захопившись історією Закарпаття, написав поему "Лаборець" (1923) та казку "Золота Гвіздка" [392, С. 545]. Наприкінці 1938 р. у Львові побачила світ науково-популярна книга В.Пачовського "Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України" [329]. Українців Закарпаття В.Пачовський умовно поділяв за "племінним поділом" на гуцулів, бойків і лемків. Що стосується етнографічного поділу, якого притримувалась переважна більшість учених наприкінці 30-х років, то автор "Срібної Землі" писав так: "На горах живуть верховинці в комітатах: марамороським, берегівським, ужгородським. На рівнині долиняни, які живуть на низах цих трьох комітатів і в сукмарській, угочанській і соболчанській окрузі. На заході на низах живуть крайняки, в земплинському, сараському й абаупському комітаті, а спішаки в горах у спиському комітаті" [329, С. 29]. Незважаючи на ці поділи, В.Пачовський був глибоко переконаний у тому, що закарпатці є українцями, а "мова їх – це карпатське піднаріччя трьох віток червоноруського наріччя української мови" [329, С. 29].

Детально опрацювавши змістовну монографію О.Мицюка "Нарис з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі" (Т. 1. – Ужгород, 1936), В.Пачовський констатував: "Українці, або русини, що творять етнічну більшість між населенням Закарпаття, - це споконвічна осіла людність, що заселює цю країну" [329, С. 32]. Він не сумнівався, що "перед приходом мадярів на Закарпатті було слов'янське розселення", а "українці займали закарпатську землю три століття перед приходом мадярів" [329, С. 32]. Підсумовуючи, який внесок зробив В.Пачовський у дослідження найдавнішої історії Закарпаття, необхідно відзначити: 1) історичні праці письменника написані правдиво, з урахуванням рівня розвитку тодішньої історіографії; 2) "Історія" В.Пачовського написана в українському, народовецькому дусі, чим її автор відіграв велику роль у піднесенні національної самосвідомості закарпатських українців наприкінці 30-х років; 3) його праці, незважаючи на популярний характер, були одними з перших, у яких історія Закарпаття стала об'єктом спеціального дослідження; 4) більшість наукових положень В.Пачовського не втратили своєї актуальності й нині, знайшовши своє підтвердження в працях вітчизняних дослідників.

Із Закарпаттям пов'язані десять років творчості талановитої галицької поетеси Марійки Підгірянки (Марії Омелянівни Ленерт-Домбровської). Уродженка с. Білі Ослави на Станіславщині, Марійка Підгірянка у 1919 р. оселилася на Закарпатті, де вчителювала у школах Зарічева та Порошкова. Проживаючи на теренах краю, написала понад сто поезій для дітей, друкувалася в усіх україномовних виданнях Закарпаття і Прикарпаття [325, С. 141]. За цей проміжок часу вона опублікувала кілька окремих видань своїх творів: "Вертеп: Різдвяна гра на три дії" (1921), "Мати-страдниця: Образець із побуту наших виселенців в Гмінді" (1922), "Ластівочка 1" (1925), "Ластівочка 2" (1926), "Збірничок віршів для дітей" (1926), "Зайчик і Лисичка: Дві байочки" (1926), "Олександрю Духновичу – будителеви Підкарпатської Русі" (1928), "Мати-страдниця: Образець із табору українських виселенців у таборі у Гмінді" (друге видання, 1929). Чехізаторам Закарпаття була не до вподоби патріотична діяльність Марійки Підгірянки, і в 1929 р. її вигнали з краю" [392, С. 556-558]. Цей факт відзначив у статті "Наша" шкільна політика" В.Гренджа-Донський: "На місце прогнаних українських учителів (між якими були відомі фахівці як Б.Заклинський, Домбровський, Марійка Підгірянка і ін.) посилається вчителів-чехів" [208, С. 72].

Визначний український вчений Іван Панькевич, уродженець с. Цеперів на Львівщині, був одним із засновників "Просвіти" та "Педагогічного товариства Підкарпатської Русі", ініціатором скликання першого учительського конгресу, членом видавничої, наукової, театральної, бібліотечної та музейної комісії "Просвіти". Разом з А.Волошином, В.Гаджегою та В.Бірчаком редагував і видавав "Науковий Збірник Товариства "Просвіта" в Ужгороді", журнал "Підкарпатська Русь". Його перу належить

фундаментальна праця “Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей” (1938). Працюючи на Закарпатті, І.Панькевич залишив помітний слід, викладаючи в Ужгородській гімназії та публікуючи три видання граматики української мови для нижчих класів гімназії і горожанських шкіл (1922, 1927, 1936). Вчений поширював і запроваджував у практику роботи вчительства граматики Максимовича, Огоновського, Ужевича, а також твори українських класиків. Він започаткував у закарпатській школі елементи краєзнавства, етнографії та народознавства. Почесним членом товариства “Просвіта” в Ужгороді 13 червня 1921 р. був обраний визначний український вчений, уродженець Галичини, Володимир Гнатюк. Загалом про Закарпаття В.Гнатюк опублікував понад 110 праць з фольклористики, етнографії, літературознавства, мовознавства, національних проблем [392, С. 146-154].

Український літературознавець, історик та етнограф Корнило Заклинський (1889-1966), уродженець Львова, з 1921 по 1938 рр. викладав у приватній українській гімназії м. Берегова. У 1925 р. з-під його пера вийшли “Народні оповідання про давнину (Історія Підкарпатської Русі в переказах)”. В часи існування Карпатської України К.Заклинський активно включився в національно-визвольні змагання закарпатських українців, був заарештований і ув’язнений угорськими гортистами, а після звільнення емігрував до Чехословаччини.

Українці Східної Галичини відіграли значну роль у становленні закарпатського театру. Саме вони переважали у складі різноманітних закарпатських театральних труп. Одного з чільних представників театального мистецтва краю Ю.Шерегія обурювала оцінка М.Садовським ролі галичан у розвитку крайового театру та й в історії Закарпаття загалом. “Тутешній театр мене зовсім не задовольняє, - констатував М.Садовський. – Розвернуться нема де. Це те ж саме, що колись у 1905 році я мав у Галичині. Приходиться їздити по дірках захолюстя, де нема ані порядної сцени, ані уборних; де актори одягаються часом – і жінки і чоловіки – в одній уборній, а то і за кулісами, бо ніде примоститись. Така праця тільки нервує і нічого більше. Авдиторія складається з обмадярених русинів, які ледь-ледь розбираються в українській мові. Інтелігенція більш складається з галичан, але одного сміття, яке з Галичини викинули на цей європейський смітник, тому воно чогось бажає, а чого – й саме не знає!

Вимагають ставити європейські п’еси, а поставивши європейську п’есу – сплять і другий раз уже ніхто не йде. Через це тратимо силу енергії і часу на постановки, а толку ніякого” [90, С. 105].

Протилежної думки про галичан притримувався відомий громадсько-культурний діяч краю М.Брацайко: “... Всім відомо, що емігранти, які прийшли сюди вигнані недолею з краю, стали для нас щастям у своїм нещастю... сталися дріжджем для розвитку українськості. Ці курси українського читання й писання для інтелігенції і селян, ці бесіди з кожним лиш по-українськи, це урядування по-українськи в урядах призвичаювали нашу інтелігенцію, яка під мадярським режимом забула говорити і писати як слід по-українськи! Еміграції завдячуємо дуже багато в праці на полію і культурно-освітнім, і господарським... Ми певні, що держава не викине українців з огляду на свій власний інтерес... ліквідації еміграції нема чого боятись...” [90, С. 106].

Безперечно, було важко, адже чехословацька адміністрація не брала на себе завдання утримування театрів. І в цьому плані допомагали галичани. Ю.Шерегій пригадував: “Дальші інвестиції були потрібні для закуплення театральної бібліотеки та нотного матеріалу (партитур і клавіровок з текстами до опер, оперет, та розписані голоси для оркестри та хору). Тривало досить довго, поки пощастило здобути ці потрібні речі з Галичини” [90, С. 72]. Неодноразово поступала фінансова підтримка від різноманітних громадсько-політичних організацій та окремих осіб з Галичини.

Коли стало відомо, що О.Приходько – перший диригент закарпатського театру в Ужгороді переходить на викладацьку роботу, провід “Просвіти” запросив з Галичини відомого диригента Юрія Гаєвського, який вже 19 липня 1923 р. зіграв роль у виставі “Циганка Маріула” [90, С.110]. Активно співпрацювали із закарпатськими театральними колективами галичани Богдан Алиськевич, Федір Базилевич, Наталія Балицька, Ростислава Бірчак, Остап Вахнянин, Любов Гаєвська, Роман Кирчів, Володимир Комаринський, Маруся Вроновська (Кукурузова), Ірена Мільфайт, Ярослав Сем’янович, Ольга та Стефанія Стахури та багато інших.

На загальних зборах Союзу Підкарпатських Українських Студентів у Празі 1929 р. було вирішено встановити більш тісні контакти із галицькими студентами. На запрошення львівських студентських організацій актори драматичного гуртка “Верховина” зобов’язалися поставити комедію “Нова генерація” у містах Перемишлі, Львові та Станіславові. На жаль, гастролі не відбулися. Причину цього пояснив у своїх спогадах Ю.Шерегій: “Гастролі в Галичині не можна було здійснити, бо українці там в тому часі були під гнітом польської реакції пілсудчиків. Що більше, за привіт, виголошений головою Союзу, що, мовляв, закарпатці стоять за єдністю українського народу і Карпати не розлучать назавжди нас, прийшлося місцевим українським послам “вияснювати” на поліції “необдуману” фразу “недосвідченого” студента! “Інцидент” вдалося якось затушувати...” [90, С. 210].

В 1938-1939 рр. преса Закарпаття, зокрема „Нова свобода”, починає приділяти багато місця подіям, що мали місце в Східній Галичині, яка насильно була включена до складу Польщі. І це стосується не тільки української преси Закарпаття, але і всього світу. Що ж привертало увагу світової громадськості до Галичини? Наприкінці 30-х років політична ситуація в Галичині була надзвичайно нагніченою, в деякій мірі, навіть вибуховою. Польські загарбники посилили жорстокий терор проти українців, що в свою чергу викликало до них ненависть у всьому цивілізованому світі, а також симпатії до справедливої боротьби галичан за автономні права. Газета „Нова свобода” регулярно знайомила закарпатців зі всім суттєвим, що там відбувалось. Архівні документи свідчать, що період перебування Східної Галичини у складі Польщі був надзвичайно важким. Українські депутати до польського Сейму С.Баран, С.Білак, Д.Веліканович, С.Витвицький та інші неодноразово протестували проти закриття українських шкіл і заборони службового листування на українській мові, але їхні депутатські запити залишалися невирішеними. Відповіді на них директора бюро Сейму А.Рутковського були вкрай туманними і занадто загальними [2, ф. 2, оп. 14, спр. 2, арк. 5]. Польські власті систематично займалися перевіркою лояльності українського населення. Так, 6 листопада 1923 р. шкільний інспектор під час перевірки приватної школи ім. Шашкевича в Станіславові прийшов до висновку, що в цьому навчальному закладі неблагонадійною є Адольфіна Макодон. На його думку, вона була “організатором кружков українських педагогічних товариств в Станіславові” і “склонна до антипанства” [2, ф. 2, оп. 14, спр. 2, арк. 5, 16].

Поляки ще 20 січня 1920 р. скасували автономні права і самоврядування Галичини, чим самим порушили свої зобов’язання перед державами Антанти про надання українському населенню автономії. Фактично українське шкільництво було підпорядковане польському міністерству освіти. У Львівському університеті були закриті українські кафедри, на що українці зреагували створенням Львівського (таємного) Українського Університету (1921-1925), в якому було понад 50 кафедр і близько 1500 студентів. Політика денационалізації приводила до опору з боку українців Галичини. Так, повітовий комендант Коломиї скаржився місцевому старості, що Петро Павлюк, Микола Зайковський, Михайло Овзарук, Микола Гузол, Микола Будзяк

(всього 54 чоловіка) ведуть антипольську агітацію в справі шкільництва [2, ф. 8, оп. 1, спр. 123, арк. 12].

У жалюгідному фінансовому становищі знаходилися українські педагогічні товариства Галичини. В одному з документів говориться, що для того, щоб коломийське товариство повноцінно діяло, необхідно щомісяця збирати грошовий податок у розмірі 700 злотих [2, ф. 8, оп. 1, спр. 123, арк. 15]. Власті переслідували священників, які виписували шлюбні свідоцтва українською мовою. Так, стрийський староста Стефан Новак 22 грудня 1924 р. писав до станіславівського воеводства, що священник І.Каратницький “видавав метрики на українській мові”. Парох Анатоль Барилевич теж зробив аналогічний “злочин”, коли виписав на українській мові шлюбне свідоцтво І.Ванджурі та В.Ємчук, а священник, який виписав подібне свідоцтво П.Костіву і М.Бриндзей, був змушений протягом 14 днів його переписати [2, ф. 2, оп. 11, спр. 34, арк. 1, 4, 13].

Про все це не могли не знати на Закарпатті, бо місцева преса детально інформувала про життя українців Східної Галичини. В газеті “Свобода”, яку видавав А.Волошин, 22 жовтня 1922 р. була опублікована стаття “Боротьба русинів в Галичині”, в якій описані події 19 жовтня у Львові: “Проти нечуваних насильств поляков, русини (українці) Галичини обороняються такими способами, якими можуть. Хоча поляки виголосили статаріум (доразове право), однак в останніх днях було підпалено і вогнем знищено 70 дворів польських шляхтичів. Так само порозривано і знищено телефонні і телеграфні проводи. Взірвано більше мостів і вбито більше 10 політичних вождів польських” [110, 1922, 22 жов.]. В знак протесту проти продовжуваної поляками денационалізації та полонізації, 25 вересня 1921 р. член УВО Степан Федак здійснив замах на Ю.Пілсудського. Розповідаючи про судовий процес над ним, газета “Свобода” так передавала виступ С.Федака на суді: “Я не почуваю себе польським горожанином і сяк польський суд не може мене судити” [110, 1922, 29 жов.]. Необхідно відзначити, що саме в період судового процесу над Федаком почалася нова хвиля арештів, під час якої до в'язниць Пілсудського потрапили 15000 чоловік. Серед них опинився і адвокат Федака, діяльність якого була не до вподоби польським властям.

Особливу увагу газета звертала на піднесення політичної самосвідомості українців Закарпаття. А.Волошин був свято переконаний, що саме події в Галичині можуть бути в цьому відношенні прикладом. Описуючи хід виборів у Східній Галичині (1922 р.), “Свобода” писала, що “крім кількох сот службовців, які були змушені зробити то з боязні перед окупаційними військами, українське населення Східної Галичини не з'явилося до польських виборчих урн...” [110, 1922, 19 лист.]. Становище українського населення Галичини стало настільки важким, що стало предметом обговорення світовою пресою. Так, 23 листопада 1922 р. під заголовком “Совітська Україна против Польщі” була передрукована стаття з харківської газети. Як повідомляла газета, “вся совітська українська преса почала енергійну компанію проти Польщі. Причиною того є події в Східній Галичині. Газети різко звинувачують поляков і добиваються активного виступу проти польського варварства в руській Галичині” [110, 1922, 23 лист.].

Становище українського населення Галичини не набагато покращилось в 30-х роках. Митрополит А.Шептицький звернувся із своїм пастирським листом до світової громадськості, який був надрукований у „Новій свободі” і став, в деякій мірі, постійною темою для обговорення. В ньому, зокрема, відзначалося, що „коло сто церков розібрано і розвалено. Много замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонені Богослужіння, і в них, і поза ними. Між знищеними церквами є дорогі старинні пам'ятки церковної

архітектури. Часто знищені і зняряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру у латинському обряді... Неповинних людей не раз бито та видавлювано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехізму й проповідати у матерній мові людей" [105, 1938, 2 верес.]. Після публікації цього листа, одна за одною з'являються десятки статей про важке, безправне становище українського населення Галичини. В одній із них говорилося, що „...поляки нечуваним варварським способом нищать у своїй державі все, що українське. Нищать стрілецькі могили, роз'язують українські товариства, унеможливають удержування шкіл, насильно й обманством перетягують несвідомих селян на латинський обряд, щоб таким чином скорше їх спольщити, а в останньому часі взялися до радикального нищення православних церков...” [105, 1938, 2 верес.].

У вересні 1938 р. поїздки до Чехословаччини здійснив лорд Рансімен, який під час зустрічей з впливовими особами чехословацьких властей, прийшов до висновку, що Великобританія повинна „звернути увагу на Польщу, де середньовічною психозою затроєні, хворі на великоманію люди задумують стерти з лица землі одного з найкращих, найсвідоміших народів світу” [105, 1938, 4 верес.]. Після поїздки в Чехословаччину Рансімен вирішив відвідати Польщу і на власні очі побачити, що там твориться.

Свою солідарність з галичанами закарпатці висловили на зборах УЦНР, які проходили у вересні 1938 р. Великі промови виголосили Ф.Ревай та І.Рогач. Збори ухвалили резолюцію, доповнення до якої вніс Ф.Ревай: „щоб чеська влада...перевела інтервенцію в Варшаві проти нечуваного переслідування 8 мільйонової української людності на Західній Україні...” [105, 1938, 6 верес.]. Учасники маніфестаційних зборів 16 жовтня 1938 р. у Великому Бичкові прийняли резолюцію, в якій підтримали визвольну боротьбу українців Галичини: „Українці Закарпаття шлють гарячий привіт прикарпатським братам, що провадять героїчну боротьбу з наїздниками-окупантами. Дякуємо їм за їх гарячу прихильність до наших змагань, за їх оборону наших прав. Віримо, що недалеко та хвилина, коли весь Український Народ від Попраду аж до Кавказу, буде сам господарем на своїй землі, бо тільки в своїй хаті своя правда і сила і воля” [1, ф. 3, оп. 3, спр. 55, арк. 1, 2].

Отже, протягом міжвоєнного періоду не припинялися освітньо-культурні взаємини українців Східної Галичини і Закарпаття. Зміцненню їх в значній мірі сприяли галицькі українці, яких доля закинула на Закарпаття після поразки національно-визвольних змагань 1918-1919 рр. Необхідно відзначити, що загалом демократична Чехословаччина не робила суттєвих перепон у наданні емігрантам громадянства, хоча, як свідчать документи, особливо радикальні його позбавлялися. Саме так сталося з поетесою Марійкою Підгірянкою. У міжвоєнний період на Закарпатті почали виникати товариства, які в краї глибоких коренів не мали. Зокрема, це стосується «Пласту», ініціаторами створення якого були галичани. Вони ж у значній мірі спричинилися до виникнення товариства «Просвіта», яке відіграло визначальну роль у формуванні національної свідомості закарпатських українців. Налагодилися тісні стосунки між закарпатською та львівською «Просвітами». Нерідко громадсько-політичні та культурні діячі краю відвідували Галичину, де встановлювали контакти з прогресивними галицькими письменниками, вченими і політичними діячами. Значною мірою сприяв відносинам між українським населенням Східної Галичини і Закарпаття Митрополит Галицький Андрей Шептицький – людина, яка користувалася великим авторитетом у світі. У міжвоєнний період на Закарпатті творили визначні діячі культури Галичини Іван Панькевич, Володимир Бірчак, Василь Пачовський, Андрій Алиськевич та багато інших, які в значній мірі спричинилися до становлення української літератури, театру та мистецтва Закарпаття. Наприкінці 30-х років, коли

посилився санаційний режим у Галичині, лідери проукраїнських сил краю відкрило стали на захист українського населення, про що свідчать численні демонстрації та акції протесту. До речі, наприкінці 30-х років закарпатці, які жили в більш демократичній державі, мали кращі можливості підняти свій голос проти денаціоналізації та полонізації галицьких українців у складі Польщі. Галичани, добре пам'ятаючи цю підтримку, першими прийдуть на допомогу закарпатським українцям, які в 1938-1939 рр. вибороли автономні права та будували самостійну державу – Карпатську Україну.

SUMMARY

N. Hrecheniuk. National and cultural relationships of the ukrainians of the East Halychyna and Transcarpathia during the middle war period (1919-1938).

Article is looking through the political, national and cultural relationships of the ukrainians of East Halychyna and Transcarpathia since the region's entry into the Chekhoslovakia till the proclaiming of the Carpathian Ukraine's Independence. Accent is also made on the relationships between A. Voloshyn and A. Sheptytsky.